

Ірина Гуменюк,
кандидат філологічних наук, доцент

ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ МЕГАПРАГМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ФАХІВЦЯ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

Модернізація сучасного освітнього простору відповідно до глобальних суспільно-економічних перетворень вимагає оновлення, в першу чергу, вищої педагогічної освіти, впровадження новітніх технологій у навчальний процес на основі компетентнісного підходу, врахування сучасних лінгвістичних тенденцій з метою підготовки висококваліфікованого вчителя як агента прогресивних змін в освітньому середовищі. Визначальним чинником конкурентоздатності фахівця початкової освіти в умовах інформаційно насиченого діяльнісного контексту виступає його комунікативна компетенція та сформована на її основі комунікативна компетентність.

У Загальноєвропейських рекомендаціях з мовної освіти виокремлені такі компоненти комунікативної компетенції:

- 1) лінгвістична компетенція (лексична, граматична, семантична, фонологічна, орфографічна, орфоепічна, синтаксична компетенції);
- 2) соціолінгвістична компетенція (лінгвістичні маркери соціальних стосунків, правила ввічливості тощо);
- 3) прагматична компетенція (дискурсивна, функціональна компетенція, компетенція програмування мовлення) [2, с. 109-123].

Варто зазначити, що, хоча наведена структура комунікативної компетенції не є вичерпною і має варіативний характер, вона торкається більшості суттєвих сторін, актуальних для продуктивного спілкування, а тому, на нашу думку, може вважатися універсальною.

У сучасній психолого-педагогічній літературі представлено чималий блок праць з теорії і досвіду вирішення проблеми формування комунікативної компетенції фахівців: як одне з ключових понять лінгводидактики (О. Безкоровайна, Н. Гез, О. Добротвор, В. Коваль, о. Краєвська, О. Пометун та

інші); у системі професійної підготовки (Н. Вінник, О. Зимовець, І. Леонтєва, Л. Міненко, І. Мороз, О. Науменко, О. Суховірський та інші); з погляду функціональних підходів до формування (Н. Кипиченко, Л. Мацько, М. Пентиліук, В. Півторацька, В. Підгурська, О. Сидоренко, І. Родигіна та інші). Однак комунікативна підготовка майбутніх фахівців початкової освіти – поняття настільки широке, багатовимірне й суспільно важливе, що потребує детального аналізу його композиційних елементів для впорядкування та систематизації в єдиному понятійному комплексі.

Метою нашої роботи є аналіз прикладних аспектів формування мегапрагматичної компетенції майбутніх фахівців початкової освіти в контексті викладання курсу „Українська мова (за професійним спрямуванням)”.

Досягнення поставленої мети передбачає розв’язання конкретних завдань:

1) виокремлення структурних елементів прагматичної компетенції з врахуванням тенденцій сучасної лінгвопрагматики;

2) окреслення основних напрямків навчальної діяльності з формування мегапрагматичної компетенції студентів у змісті викладання дисципліни „Українська мова (за професійним спрямуванням)”;

3) розкриття прикладних аспектів реалізації функціонального потенціалу названого курсу для формування мегапрагматичної компетенції майбутніх фахівців початкової освіти.

Прагматичну компетенцію науковці трактують як наявність знань про сутність та особливості комунікації, оволодіння потенціалом дидактичного дискурсу, орієнтацію на аналіз характеру взаємодії комунікантів під час педагогічного спілкування [3, с. 15].

Враховуючи напрацювання сучасної лінгвопрагматики, дослідницьке поле якої поділене на мікро-, макро-, мегапрагматику та прагматику комунікативних девіацій [1, с. 7-8], відповідно до радіусу транслювання комунікативних категорій, вважаємо доцільним виокремлення мікро-, макро- та

мегапрагматичної компетенції як структурних елементів прагматичної компетенції, що дасть можливість конкретизувати предмет дослідження.

Мікропрагматика в прикладному аспекті дає можливість ознайомити студентів з особливостями добору й функціонування лексичних і граматичних одиниць у межах офіційно-ділового, риторичного й наукового дискурсів, з прагматичними аспектами професійного спілкування, специфікою використання дейктичних маркерів у науковому мовленні (підрядних, особових та безособових конструкцій, відповідних займенників, часових форм дієслів тощо).

Макропрагматика, або прагматика категорій міжособистісного спілкування, розкриває поняття спілкування, комунікації, комунікативної інтенції, типи і форми професійного спілкування, основні закони, стратегії і тактики комунікативної діяльності (зокрема, в контексті індивідуальних та колективних форм фахового спілкування), роль емпатійних аспектів у спілкуванні з дітьми молодшого шкільного віку, необхідності врахування точки зору співрозмовника в процесі мовленнєвої діяльності. Сюди також необхідно зарахувати й прагматику ввічливості, зокрема мовленнєвий етикет, розігрування й аналіз стандартних етикетних ситуацій, та прагматику категорій контексту міжособистісного спілкування (атмосфера, стиль спілкування, гендерні й невербальні компоненти спілкування).

Поняття „мегапрагматична компетенція” охоплює знання та вміння комунікативної поведінки у соціальному контексті й виявляється такими напрямками навчальної діяльності у процесі вивчення курсу „Українська мова (за професійним спрямуванням)”:

1) побудова діалогічних висловлювань під час безпосереднього спілкування (співбесіда з роботодавцем, розмова керівника з підлеглим, вчителя з учнем, з батьками, з адміністрацією школи, участь у нарадах, зборах, дискусіях);

2) вміння вести опосередковану комунікацію (службова телефонна розмова, листування, інтернет-спілкування (відео-конференція, електронна пошта, форуми та ін.));

3) орієнтація в соціальному комунікативному дискурсі (врахування соціальної субординації у спілкуванні, зміни комунікативних ролей, координації вербальної та невербальної поведінки співрозмовників);

4) готовність до міжкультурної комунікації (у професійному середовищі та на рівні ділової кореспонденції);

5) побудова текстів документного дискурсу.

Отже, структуру прагматичної компетенції з виходом у комунікативний простір можна проілюструвати схематично (рис. 1).

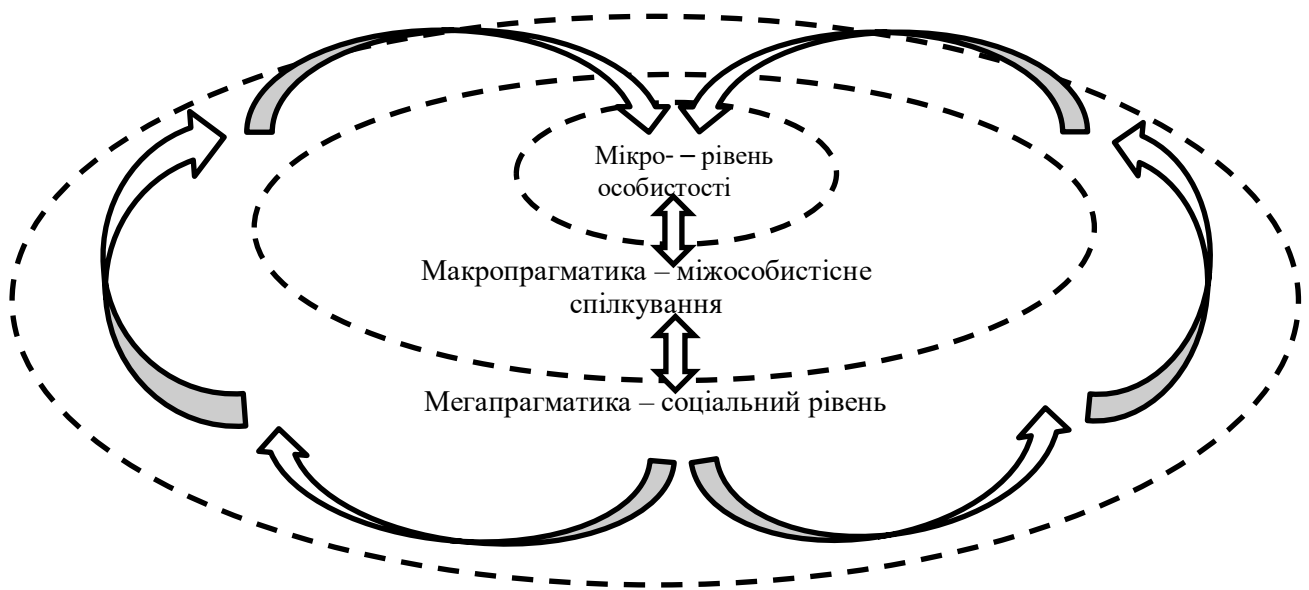

Рис. 1. Структура прагматичної компетенції особистості в комунікативному просторі.

Як бачимо, вибір мовних засобів для вирішення комунікативних завдань відображає взаємовплив та взаємозумовленість рівнів прагматичної компетенції.

Оскільки професійно зорієнтована комунікативна діяльність студентів в умовах вищого навчального закладу обмежена вимогами програми, тематичним спілкуванням з викладачем на заняттях та використанням допоміжних

матеріалів, оцінка рівня мегапрагматичної компетенції в таких умовах є не об'єктивною. З метою експериментального дослідження було проведено анонімне анкетування вчителів-методистів у початкових класах Івано-Франківської спеціалізованої загальноосвітньої школи №1 з поглибленим вивченням англійської мови та Івано-Франківської приватної загальноосвітньої школи I-III ступенів „Католицька школа святого Василя Великого”, в яких проходили педагогічну практику студенти спеціальності „Початкова освіта. Англійська мова”.

Результати опитування показали чітку градацію рівня сформованості компонентів комунікативної компетенції студентів, відображену на діаграмі (рис. 2).

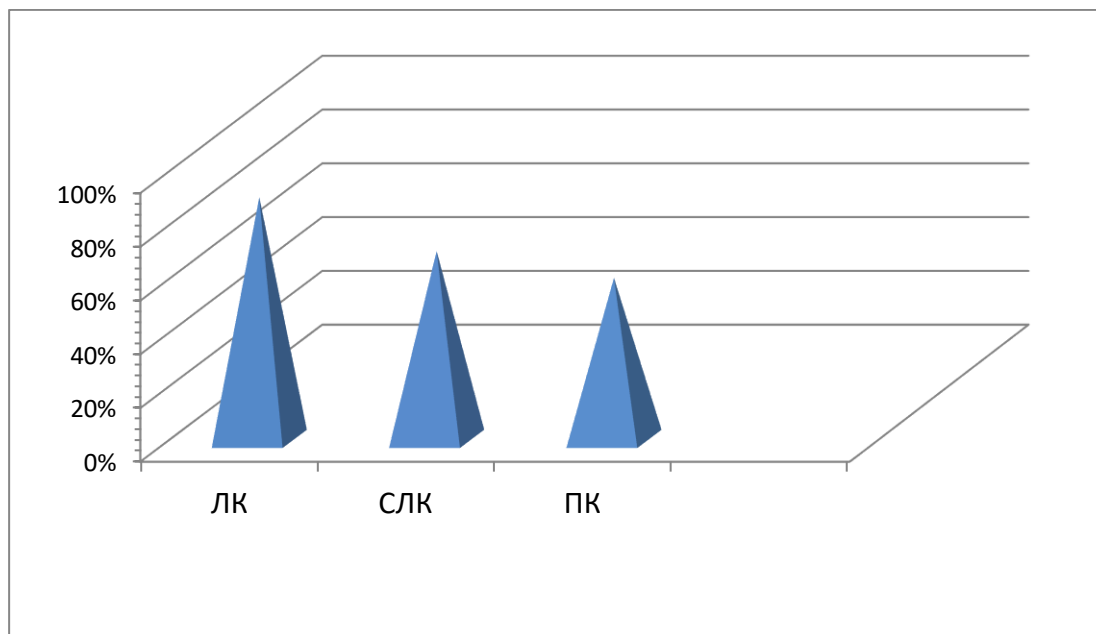

Рис. 2. Градація рівнів сформованості компонентів комунікативної компетенції студентів.

Як видно з діаграми, рівень лінгвістичної компетенції (ЛК) сягає 90%: з десяти опитаних вчителів дев'ять оцінили знання студентів з української мови на „дуже добре в межах шкільної програми”. Хоча у всіх анкетах було вказано на необхідність вдосконалення функціональної складової термінологічного апарату студентів-практикантів у межах навчальної дисципліни „Сучасна українська мова”.

Рівень соціолінгвістичної компетенції аналізувався з погляду знання національно-культурного компонента іноземної мови, що вивчається, – у нашому випадку англійської, оскільки практику проходили студенти спеціальності „Початкова освіта. Англійська мова”. Зокрема, практичне оволодіння іноземною мовою, лінгвокраїнознавчі знання, прояв соціолінгвістичної толерантності – до іншого способу життя, поведінки, звичок, ідей та вірувань, принципи етикетного спілкування, норми спілкування між представниками різних поколінь, статей і соціальних груп. Соціолінгвістичну компетенцію студентів визначено на рівні 70 %. Серед загальних недоліків вказано на нерозуміння ідіом, що не мають відповідників в українській мові, незнання еволюції мовних формул у комунікативних ситуаціях звертання до батьків, жінки/чоловіка, невміння створити „життєвий контекст” на уроці.

Ще нижчим – 60 % – виявився рівень прагматичної компетенції, що зумовлено, на нашу думку, універсальністю її показників та складністю процесу адаптації особистості в педагогічному дискурсі. Зокрема, всі респонденти серед найслабших аспектів комунікативної підготовки студентів зазначили вміння виступати перед численною аудиторією та вести продуктивний діалог в соціально підпорядкованій групі. Так, якщо спілкування з учнями початкових класів не викликає значних труднощів, то діалогічне мовлення „вчитель/вчитель”, „вчитель/представник адміністрації”, „вчитель/батьки” здебільшого обмежується реактивними репліками. Крім цього, проблемою для студентів залишається самостійна побудова текстів документного дискурсу, зокрема в нових умовах професійної діяльності, хоча теоретичні знання залишаються на достатньому рівні. Наприклад, студент-практикант чітко і зрозуміло пояснює учням 3-го класу особливості написання листа другу, однак відчуває труднощі за необхідності створення ділової кореспонденції іншого змісту.

Доцільно зазначити, що аналіз сформованості всіх компонентів комунікативної компетенції проведено з врахуванням принципу міжпредметної координації у навчанні професійно спрямованої української мови та з огляду на

універсальність курсу „Українська мова (за професійним спрямуванням)” щодо формування базових і професійних компетентностей студентів вищих педагогічних навчальних закладів України. Вважаємо, що загальні лінгвопрагматичні поняття та вміння, отримані в процесі опанування української мови (за професійним спрямуванням), можуть вдосконалюватися й стати органічним доповненням компетентнісної парадигми інших дисциплін, зокрема „Сучасна українська мова”, „Іноземна мова (за професійним спрямуванням)”, „Методика навчання української мови”, „Основи культури й техніки мовлення” тощо. І навпаки, лінгвістична та соціолінгвістична компетентності здійснюють відчутний вплив на формування прагматичної компетенції, оскільки дають носієві мови засоби та способи реалізації комунікативних інтенцій.

Мегапрагматична компетенція є елементом прагматичної компетенції в загальній структурі комунікативної компетенції особистості, її формування в змісті навчального предмета може забезпечуватися в площині теоретичної підготовки, практичної аудиторної діяльності та самостійної роботи студентів.

Теоретична складова реалізується в процесі лекційної презентації матеріалу змістових модулів „Законодавчі та нормативно-стильові основи професійного спілкування” й „Норми українського професійного мовлення та мови ділових паперів”, зокрема в темах: „Стилі сучасної української літературної мови у професійному спілкуванні”, „Спілкування як інструмент професійної діяльності вчителя”, „Риторика і мистецтво презентації”, „Культура усного фахового спілкування”, „Форми колективного обговорення професійних проблем”, „Ділові папери як засіб писемної професійної комунікації”, „Документація з кадрово-контрактних питань”, „Довідково-інформаційні документи”, „Етикет службового листування”.

Лекційна форма проведення занять залишається основною частиною навчання у ВНЗ, однак формування мегапрагматичної компетенції як складова мети лекції вимагає врахування деяких особливостей під час підготовки до її проведення:

1) інформаційний характер традиційної лекції поступово втрачає свою продуктивність, оскільки активні студенти вільно орієнтуються в сучасному технологічному просторі і, за потреби, можуть знайти необхідні матеріали, вважаючи конспектування марною втратою часу;

2) оскільки поняття „мегапрагматична компетенція” характеризує комунікативну поведінку в соціальному контексті, то норми і правила такої поведінки повинні бути наочно проілюстрованими: за прикладом мовлення викладача-лектора, за допомогою аудіозаписів чи відеоматеріалів;

3) лекційний матеріал (інформаційний та ілюстративний) тільки тоді стане корисним для студента, коли буде професійно зорієнтованим (у нашому випадку – на педагогічний дискурс), матиме прикладне спрямування, створюватиме мотивацію до засвоєння.

Тільки лекція, яка дозволяє поєднати керівну роль педагога з високою активністю студентів на основі використання сучасних інноваційних (інтерактивних, мультимедійних, інформаційних технологій), дає можливість опрацювання великого масиву інформації, налагодження оперативного зворотного зв'язку зі студентами, інтенсифікації педагогічної праці, мобілізації мислення, знань і умінь студента та, як підсумок, досягнення високих результатів навчальної діяльності [4].

Для формування мегапрагматичної компетенції у структурі курсу „Українська мова (за професійним спрямуванням)” нами було апробовано такі варіанти нетрадиційних лекцій: лекція-візуалізація, відеолекція, лекція-конференція, лекція-бесіда.

Варто зазначити, що для непередготовленої аудиторії (студенти 2-го курсу, які щойно розпочали вивчення дисципліни) краще обрати лекцію-бесіду як перехідну форму від традиційного заняття до більш активного зі сторони студентів. На такому занятті викладач постійно активізує увагу студентів запитаннями, перетворюючи виклад інформації у спілкування й стимулюючи студентів до побудови діалогічних висловлювань як одного з напрямів навчальної роботи щодо формування мегапрагматичної компетенції. Таке

заняття може перетворитися в лекцію-диспут, залежно від тематичної придатності й комунікативної активності студентів.

Лекція-конференція може бути застосована для студентів 3-го курсу з метою формування умінь виступу перед аудиторією. Складається вона із задалегідь сформульованої проблеми і системи доповідей (до 10 хвилин) за кожним питанням теми. Проблемними моментами такого заняття є:

1) невміння студентів виокремити головне й найцікавіше зі значного обсягу інформації в межах відведеного часу, оскільки вся увага студента зосереджена на викладі матеріалу;

2) труднощі в резюмуванні, узагальненні викладеного;

3) неготовність до імпровізації – відповідей на запитання аудиторії.

Тут на допомогу студентові приходить викладач як у процесі виступу, так і в процесі підготовки до нього. Таке модернізоване лекційне заняття виявляє значну ефективність в плані стимулювання самопідготовки студента, активізації та вдосконалення його комунікативних здібностей, підвищення самооцінки та професійної орієнтації.

Відеолекція вимагає відповідного технічного забезпечення й ґрунтовної підготовки з підбору відповідних відеоматеріалів, однак повністю виправдовує затрачені зусилля, оскільки дуже позитивно сприймається аудиторією. До прикладу, тема „Документація з кадрово-контрактних питань” може розпочинатися показом відеоматеріалів про прийняття особи на роботу й оформлення документації у відділі кадрів, тема „Форми колективного обговорення професійних проблем” може бути проілюстрована записами проведення зборів, нарад, дискусій тощо. Однак такий вид лекції вимагає обов’язкової цільової установки аудиторії, коментування подій, що відбуваються на екрані, письмовим резюмуванням матеріалу в конспектах. В іншому випадку мета лекції не буде досягнута.

Лекція-візуалізація придатна для відтворення матеріалу будь-якої теми, оскільки передбачає перетворення усної інформації у візуальну форму технічними засобами навчання. Однак, коли мова йде про формування

мегапрагматичної компетенції студентів, найпродуктивнішим таким вид заняття стає для побудови текстів документного дискурсу, оскільки стандартизована форма документації не піддається засвоєнню без візуальної підтримки і є заскладною для інших видів лекцій, зокрема лекції-бесіди чи лекції-конференції.

Цікавими й мало апробованими в курсі української мови (за професійним спрямуванням) є такі форми лекційних занять, як „проблемна лекція”, „лекція з запланованими помилками”, „лекція-мозковий штурм”, „лекція-прес-конференція”, інтерактивна лекція, лекція-екскурсія. Це зумовлено, на нашу думку, надто малою кількістю годин, відведених на лекції зі згаданої дисципліни, а відтак неможливістю творчої адаптації необхідного матеріалу без попередньої підготовки студентів.

Результативність практичної аудиторної діяльності залежить від системи завдань, зорієнтованої на досягнення конкретної мети. Основна тенденція в руслі формування всіх складників комунікативної компетенції студентів – відхід від репродуктивної форми опитування на практичних заняттях. Оскільки наша мета – формування різноманітних аспектів усного та писемного професійного мовлення, то основні умови її досягнення вбачаємо в забезпеченні фахового спрямування завдань, підборі професійно орієнтованих текстів, використанні інтерактивних форм роботи, мотиваційного обґрунтування кожного виду діяльності.

Для формування мегапрагматичної компетенції студентів на практичних заняттях з дисципліни „Українська мова (за професійним спрямуванням)” ефективними вважаємо завдання типу:

- 1) побудуйте діалог/полілог на тему: „Співбесіда з працедавцем”, „Виховна бесіда з учнем”, „Батьківські збори” тощо;
- 2) використовуючи мовні етикетні формули, змодельуйте розмову між керівником та підлеглим, який без поважних причин запізнився на нараду;
- 3) зредагуйте фрази, які зустрічаються у професійному спілкуванні;

4) дайте наукове визначення поняттям „професіонал”, „вчитель”, „урок”, „спілкування”, „школа,,; опишіть ці поняття в художньому стилі;

5) схарактеризуйте емоційний стан людини за поданими мімічними ознаками;

6) розіграйте службову телефонну розмову незнайомих людей;

7) підготуйте ораторські промови на теми: „Вільне відвідування лекцій”, „Престижність та перспективи професії вчителя”, „Як зацікавити молодшого школяра художньою книгою?”, „Роль ораторського мистецтва в професії вчителя”;

8) сформулюйте мовні звороти привітання, знайомства, прощання, подяки слухачам в офіційній обстановці;

9) підготуйте необхідні матеріали для проведення: а) оперативної наради; б) наради оргкомітету з проведення наукової конференції;

10) напишіть лист-подяку організації, яка надала благодійну допомогу.

Хороші результати показав метод „одночасного опитування” [авт.], що дає можливість поєднати перевірку рівня засвоєння теоретичного матеріалу з практичним його втіленням у конкретній ситуації, а також контролювати рівень активної діяльності усіх студентів групи. Умови використання методу:

1) робота тільки з одним питанням теми;

2) одночасне використання усних, письмових, ситуативних індивідуальних завдань, роботи біля дошки, роботи в парах, тестування та ін.;

3) застосування самоперевірки та самооцінки в роботі студентів.

Наприклад, після оголошення питання, яке буде розглядатися, визначається доповідач (викладає теорію) та ілюстратор (ілюструє прикладами усно або на дошці), які виступають синхронно; двом студентам дається письмова вправа, дотична до питання теми, правильність виконання якої здійснюватиметься шляхом перехресної самоперевірки; сильним студентам пропонується ситуативне завдання, усі інші в той час виконують тестування. Такий метод дозволяє охопити діяльністю всіх студентів з кожного питання

теми, відповідно оцінити їх роботу на парі, а не знання окремого питання, зекономити навчальний час для перевірки самостійної роботи.

Організація самостійної роботи студентів є важливою ланкою системи управління якістю освіти у навчальному закладі. Самостійна робота – особлива форма прояву творчої активності студента, його самоосвіти, та тісно пов'язана з навчальною діяльністю студента на занятті. Вона є багатофункціональною та виховує самостійність, відповідальність і дозволяє максимально індивідуалізувати процес навчання [5, с. 77-78].

Серед форм організації самостійної навчальної роботи студентів під час вивчення курсу „Українська мова (за професійним спрямуванням)” можна виокремити дві: тематичну й перспективну.

Тематична передбачає подання матеріалу для самостійної роботи до або після опрацювання кожної конкретної теми.

Перспективна форма організації самостійної роботи студентів виражається через попереднє ознайомлення студентів із планом самостійної роботи на навчальний семестр із зазначенням алгоритму виконання та системи оцінювання. Вважаємо, що така форма роботи дає можливість краще організувати студентів, спрямувати їх на виконання певного обсягу завдань і, відповідно, стимулювати через бачення перспективного результату.

Вибір завдань для самостійної роботи з метою формування мегапрагматичної компетенції майбутніх фахівців початкової освіти залежить від видів лекційних занять, оскільки лекція-конференція чи лекція-мозковий штурм передбачають попередню самостійну підготовку студентів, від типу використовуваних інформаційних джерел, а також від рівня прояву творчості в процесі її здійснення та форми контролю.

До прикладу, найпростіший, на перший погляд, вид самостійної роботи – опрацювання певної теми, яка не виноситься на лекцію, буде неефективним, якщо обмежиться збором інформації та репродуктивним її відтворенням на занятті. Значно краще зарекомендували себе творчі варіанти опрацювання матеріалу:

1) опис одного фахового поняття в усіх функціональних стилях з наступною презентацією перед аудиторією без називання стилю (до теми „Стилі сучасної української літературної мови у професійному спілкуванні”);

2) підготовка колективного інтерв'ю з теми „Спілкування як інструмент професійної діяльності”;

3) розробка віртуального ілюстративного альбому до питання „Невербальні компоненти спілкування”;

4) інформаційні проекти до визначених тем з використанням сучасних технологій;

5) презентація своєї спеціальності до Дня відчинених дверей в Педагогічному інституті (тема „Риторика і мистецтво презентації”);

6) підготовка пакету документів для влаштування на посаду вчителя початкових класів, директора школи тощо (тема „Документація з кадрово-контрактних питань”).

Така форма організації самостійної роботи зацікавлює студентів, активізує їхню діяльність, створює позитивну психологічну атмосферу під час контролю виконаної роботи.

Таким чином, формування мегапрагматичної компетенції майбутніх фахівців початкової освіти здійснюється комплексно як частина професійно-мовленнєвої підготовки в процесі викладання курсу „Українська мова (за професійним спрямуванням)” та з врахуванням сучасних мовознавчих тенденцій. Основні напрямки навчальної діяльності в цьому контексті реалізуються за допомогою новітніх форм подачі матеріалу, аудиторного й самостійного опрацювання та контролю. Для того, щоб реалізувати викладену програмну мету, вчитель початкових класів повинен не тільки сам достатньо володіти подібною компетенцією, але й мати навички формування її в учнів.

Література

1. Бацевич Ф.С. Дискурсивна прагматика: проблемне поле, дослідницька одиниця / Ф.С. Бацевич. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://philology.knu.ua/library/zagal/Studia_Linguistica_1/004_010.pdf

2. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / [науковий редактор українського видання доктор пед. наук, проф. С.О. Ніколаєва]. – К.: Ленвіт, 2003. – 273 с.

3. Симоненко Т.В. Формування професійної мовнокомунікативної компетенції студентів філологічних факультетів: автореф. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.02 / Т.В. Симоненко. – Київ., 2007. – 37 с.

4. Соловйова Ю.Ж. Упровадження інноваційних видів лекційних занять при викладанні спеціальних дисциплін / Ю.Ж. Соловйова. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://osvita.ua/school/lessons_summary/edu_technology/34261/

5. Чала А.Г. Проблема організації самостійної роботи у підготовці майбутніх педагогів у вищих навчальних закладах / А.Г. Чала // Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія „Педагогіка та психологія”. – 2015. – № 1 (1). – С. 77-80.